

ՄԱՆԿԱԾՆՈՒԹՅԱՆ ԱՌՆՉՎՈՐ ԱՐԱՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԱՂՋՆԻՔՈՒՄ

Ռ. Ա. ՆԱՅԱՊԵՏՅԱՆ

Աղձնիքում ծննդյան ծեսերի ու սովորույթների համալիրում XIX դարի վերջին – XX դարի սկզբին գերիշխում էին սոցիալ-կենցաղային բնույթ ունեցողները, որոնք առնչվում էին ծննդաբերության տեղի, այն դյուրինացնելու միջոցների, «հովանավոր» ոգիներին սիրաշահելու, չար ուժերին հեռացնելու, նախազգուշական բազմաթիվ գործողությունների հետ. դրանց հիմնական նպատակն էր ապահովել բարեհաջող ծնունդը: Անցյալում, գիտական բժշկության բացակայության պայմաններում, երկունքը հեշտացնելու համար դիմում էին գերբնական ուժերի օգնությանը: Ըստ այդմ՝ ստեղծվել էր հավատալիքների, ծեսերի ու արարողությունների մի ամբողջ համակարգ:

Ըստ ժողովրդական պատկերացումների, կնոջ ծննդաբերությունը դժվարացնում էին չարքերը, որոնք լինելով անտեսանելի, վխտում էին ծննդկանի շուրջը՝ ջանալով խափանել սերնդի շարունակությունը¹: Ուստի տատները կամ ծննդաբերությանը ներկա կանայք կիրառում էին ծննդկանին չարքերից ազատելու զանազան սնահավատ միջոցներ՝ դրան շեմին խաչերկաթ, դաշույն, շղթա, շամփուր կամ որևէ այլ մետաղե առարկա էին դնում, որոնք չարահալած նշանակություն ունեին: Գրեթե ամենուրեք չարի մուտքը տուն կանխելու համար դրան շեմին կամ ծննդաբերած տեղը մեխ էին խրում: Դա մմանողական մոգության հնարք էր, որով «սպանում էին» հողի տակ բնակվող չար ոգուն՝ այդպիսով ոչնչացնելով հիվանդության պատճառը կամ պոտենցիալ վտանգը: Դրանով պիտի ապահովվեր երեխայի առողջ ու անվորձանք լինելը²: Ջավախքում երբ հարսը ծննդաբերության հաջորդ օրը վեր էր կենում, անկողնի մեջ մեխ էին խրում: Լեռնային Ղարաբաղում չար աչքից խուսափելու համար մեխ էին գամում սուրբ ծառին, իբր չարն են մեխում: Կամ՝ երբ երեխան «հիվանդանում էր լուսնի հարվածից», նրան «բժշկելու» համար կանգնեցնում էին սյան մոտ և սյանը երեք մեխ մեխում³:

Երբեմն էլ ուղիղ դրան առաջ, գետնի վրա շրջան էին գծում և դրա կենտրոնում կրակ վառում⁴, որը չէր թուլատրվում խառնել: Առհասարակ,

¹ Տե՛ս Ռ. Նահապետյան, Դաշտային ազգագրական նյութեր (այսուհետև՝ ԴԱՆ), տ. 2, էջ 109:

² Տե՛ս Ա. Թադևոսյան, Դարբինը հայոց ծխակարգում (պատմաազգագրական ուսումնասիրություն), «Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն», հ. 23, Եր., 2007, էջ 152:

³ Տե՛ս Ե. Լալայան, Երկեր, հ. 1, Եր., 1983, էջ 172:

⁴ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 109-110:

մի դեպքում շրջանն ու շրջանաձև պատկերները արձասավորման խորհրդանիշներն են, որոնց միջով անցկացվում էր չբերության մեջ կասկածվողը, մեկ այլ դեպքում, կոնկրետ հիվանդի կամ ծննդկանի շուրջը օղակաձև ձգած պարանը կամ գութանի շղթան ունեին չարարգելիչ նշանակություն: Աշխարհի գրեթե բոլոր ժողովուրդների մեջ տարածված է եղել այն հավատալիքը, որ «չարքն» ու սատանան չեն կարող անցնել շրջանից ներս: Մոգական շրջանը յուրովի սահմանագիծ էր «դրսի», արտաքին աշխարհի չար ուժերի և «մերսում» գտնվողի միջև: Այդ նույն նպատակով ծննդկանի, մահնորածնի գլխի տակ ակշաթաթ, պայտ, մկրատ, սխտոր էին թաքցնում, նրանց շուրջբոլորը շարում նույն իրերից կամ կնոջ ձեռքն էին տալիս թոնրի ակիշը, շամփուր, շորերի կրծքամասում ասեղ էին խրում: Ծննդաբերությունը դյուրացնելու և չարքերին հալածելու նպատակով հղի կնոջ որովայնի վրա դնում էին թոնրի առաջին հացը⁵, Բաղեշի Խուլթիկ գյուղում մեջքին էին դնում թոնրի չոր հաց⁶: Չարքերին հալածելու, ծննդաբերության պահին ուշաթափվելը կանխելու միջոց էր նաև ծննդկանի կողքին, ականջի տակ հրացանագարկ տալը⁷, կամ էլ արորի շղթան շուրջբոլորը ձգելը: Երբեմն լավաշով փաթաթած կանաչ սոխ էին ուտեցնում, որի մի մասն էլ ծննդկանն իր գլխավերևը երեք անգամ պտտեցնելով զցում էր կողքը, որպեսզի չարքերը չմոտենան: Բաղեշում «չարք» էին անվանում չար ոգիներին, մահ՝ սատանային, որն իբր կնոջ կերպարանք է ընդունում. հավատում էին, որ դրանք ընդունակ են՝ ա) խաբելու մարդուն ու ենթարկելու իրենց կամքին, բ) առաջացնելու ուշագնացություն, խելագարություն, հասցնելու մահվան: Պատկերացում կար, որ չարքերը բնակվում են ջրի մեջ: Նրանցից «խափված» մարդը կոչվում է «չարոց»: Այդ դեպքում թուրք մուլան «թուրք ու գիր» էր անում, որը կարում էին ծննդկանի բարձին կամ կախում պարանոցից. մասնավորապես այնտեղից, որտեղից կինը «հարված» էր ստացել: Չարոց եղածի համար պատրաստել էին տալիս պողպատից ապարանջան և Ծառադարի հինգշաբթի օրը բերում քահանային՝ պատարագի ժամանակ օրհնելու: Չարքերին փախցնելու միջոց էր նաև նրանց առաջ կրակ վառելը:

Դժվար ծննդաբերության դեպքում տանը պահված ծաղկազարդի 40 մոմեր էին վառում, կամ էլ հրավիրում էին տերտերի կամ որևէ սրբի տիրոջ՝ Նարեկ կարդալու: Երեք օր «հմայի» էին կարդում ծննդկանի մոտ և այն դնում նրա բարձի տակ⁸: Որոշ դեպքերում ջուր էին ուղարկում եկեղեցի՝ քահանային՝ օրհնելու և օրհնված ջուրը խմեցնում ծննդկանին՝ նախապես կապ զցած մի թել արծակելով: Սասունում ծննդկանի մեջքին էին կապում մի բարակ շղթա, որից մկրատ էին կախում, որպեսզի չարքերը հեռու մնային: Ծաղկազարդի օրը մոմի մի կտորի հետ կարմիր-կանաչ նարոտ էին կապում ծննդաբերողի գոգնոցին, կամ էլ Էջմիածնից և Մշո ս. Կարապետից բերված յոթը հանգուցավոր թել էին կապում նրա մեջքին, որ յոթ խորհրդով

⁵ Տե՛ս Ս. Ն., Նախապաշարումներ և սովորութիւններ Սղեբդի մեջ ու շրջակայքը, «Բիւրակն», 1900, քիւ 21, էջ 315, ԴԱՆ, տ. 1, էջ 103-104:

⁶ Տե՛ս «Մասիս», 1885, քիւ 1757, էջ 735:

⁷ Տե՛ս ԴԱՆ, տ. 2, էջ 110, հմմտ. Ստ. Լիսիցյան, Չանգեզուրի հայերը, Եր., 1969, էջ 202:

⁸ Տե՛ս ԴԱՆ, տ. 1, էջ 106-108, տ. 2, էջ 115:

«չարքերը կապվեին»: Այդ նույն նպատակով ամուսինն իր մեջքը դեմ էր տալիս կնոջ մեջքին՝ չարի ուշադրությունը կնոջ ծննդաբերությունից շեղելու հույսով: Չար ոգիներին խրտնեցնելու և ուշադրությունը շեղելու համար շան վրա նստեցնում էին բերանն ու թաթերը կապած կատու և պտտեցնում սենյակի մեջ: Իսկ եթե ծննդկանը ուշագնաց լիներ, հավատում էին, թե ավերը (չար ոգիները) փորն են մտել և պատրաստվում են լյարդը տանել, ուստի չարքերի ուշադրությունը գրավելու համար սկսում էին դափ ու զուռնա նվագել ծննդկանի մոտ: Այս ամենը սերտորեն աղերսվում է կրակի և երկաթի պաշտամունքի հետ:

Ծնունդը դյուրացնելու և չարքերի հարվածներից պաշտպանելու նպատակով ծննդաբերության պահին կնոջը նստեցնում էին կճուճի վրա: Կավակերտ որևէ անոթ կնոջ արգանդի խորհրդանիշն է համարվել: Վ. Բոդյանը նշում է, որ Հայաստանի շատ վայրերում թրծված, քայց չօգտագործված կճուճը կնոջ երկունքի հովանավորն է համարվել⁹: Ծննդկանին մի քանի անգամ պտտեցնում էին թոնրի շուրջը, ապա կանգնեցնում վառվող թոնրի մոտ՝ մի ոտքը այս, մյուսը՝ այն շրթին: Այս միջոցին մեկը դիտմամբ ներս է գալիս: Հարցնում են՝ ինչո՞ւ եկար, ոտդ ծանր է: Նա պատասխանում է՝ չէ՛, ոտս շատ թեթև է¹⁰:

Ժողովրդական բժշկության մեջ հայտնի էր, որ որոշ ծանր հիվանդությունների, այդ թվում՝ ծննդաբերության ժամանակ, հիվանդին կամ ծննդկանին թույլ չէր տրվում քնել, այլապես ամբողջովին թուլացած օրգանիզմը կարող էր արյունահոսել՝ հանգեցնելով մույնիսկ մահվան: Հետևաբար, հրացան արձակելը սկզբնապես ծառայում էր ծննդկանին զգոն և ձիգ պահելուն¹¹:

Ներքին Բազմաբերդ գյուղից բանասացներ Հոռոմ Սարգսյանը և Գևորգ Թովմասյանը հավաստում էին, որ նշանդրեքի համար «խերով» օրեր էին համարվում երեքշաբթի, հինգշաբթի և շաբաթ օրերը, չորեքշաբթին համարվում էր անպտուղ, ամուլ օր: Ըստ ժողովրդական պատկերացման, եթե կինը շաբաթվա լույս չորեքշաբթի, լույս ուրբաթ, լույս կիրակի օրերին խուսափեր կենակցելուց, ապա իգական սեռի հրեշտակներ Չորեքմուտը, Ուրբեմուտը և արական սեռի հրեշտակ Կիրակմուտը ծննդաբերության ժամանակ նրան օգնության կհասնեին: Այդ պատվիրանը կատարող կանայք, ըստ նույն մտայնության, տատմոր և այլ կանանց կարիքը չունեին, քանզի Կիրակմուտը նստում է դռան հետևը, չար ոգիներին արգելում ներս թափանցել և կատարում իր քույրերի պահանջները: Իսկ քույրերն արագացնում են ծննդաբերությունը. երբ կինը մենակ է լինում, լողացնում են երեխային, բարուրում, ծննդկանի համար ձվածեղ անում և այլն: Ծննդյան կույսերն ու նրանց եղբայրը պաշտպանում են ծննդկանին չարքերի ներգործությունից¹²: Ըստ երևույթին, այս ոգիները պտղաբերության Անահիտ դիցուհու արբանյակներն էին¹³: Ծննդաբերելիս կանայք աղոթում են նրանց՝ ակնկալելով նրանց օգնությունը:

⁹ Տե՛ս Վ. Բոդյան, Հայկական աղանաններ, Եր., 1986, էջ 60:

¹⁰ Տե՛ս ԴԱՆ, տ. 1, էջ 110:

¹¹ Տե՛ս Վ. Պետոյան, Սասնա ազգագրությունը, Եր., 1965, էջ 272:

¹² Տե՛ս Մ. Աբեղյան, Երկեր, հ. Է, Եր., 1975, էջ 97:

¹³ Տե՛ս Վ. Բոդյան, Հայկական աղանաններ, էջ 51:

Մեջբերենք երկունքի ցավի մեջ գտնվող կնոջ աղոթքը պահապան ոգի-ների:

Էկան իրեք ձիավոր

Մեկ բող ձիավոր, մեկ սև ձիավոր, մեկ կարմիր,

Մեկ Չորեքմուտ, մեկ Ուրբթմուտ,

Մեկ Կիրակմուտ՝ ծննդկանի պահապան¹⁴:

Այս երեք ձիավորներն, անշուշտ, երեք մանկաբարձներն են՝ քրիստո-նեական անուններով: Բայց նրանք երևում են միայն այն կնոջը, որից պաշտովել են:

Ծննդկանին չարքերից պահողը, ըստ ժողովրդական պատկերացման, նաև Գաբրիել հրեշտակապետն էր: Նորածնին առողջ պահելու համար ա-ղոթում էին բարի ոգիներին. «Բարի լուստ արդար խեղ ու խրիշտակներ (հրեշտակներ) ըլնիս, բարեխոս, կաղաչեմ, որ մուրագս կատարվի»: Վատ երազ տեսնելիս գնում էին ջրի մոտ և աղոթում՝ «չարը խափանվի, բարին կատարվի» բանաձևով: Այդ նույն պատկերացման համաձայն՝ ծննդկանի աջ թևի վրա հրեշտակն էր, ձախի վրա՝ սատանան, որոնց միջև պայքար էր ընթանում: Քանի որ ջրից ամեն փորձանք սպասվում էր, ուստի աղոթում էին ջրի մոտ¹⁵: Ջրին մոտենալիս ծննդկանը երեք անգամ «Հիսուս Քրիստոս» էր ասում:

Ծնունդը կարող էր լինել դյուրին կամ բարդ: Այն դյուրացնելու ամենա-տարածված միջոցը, որ հայտնի էր ամեն մի չափահաս կնոջ, ծննդաբերող կնոջն օջախի շուրջը քայլեցնելը կամ տան մեջ վազեցնելն էր: Դժվար եր-կունքի դեպքում հաճախ տատմերը ծննդկանի գլխին տղամարդու գլխարկ էր դնում, երբեմն էլ ամուսնու խոնջանն (գոտին) էր կապում երկնող կնոջ մեջքին կամ որովայնին, և, երկաթե շիշը ձեռքը տալով, ստիպում պտույտ-ներ գործել թոնրի շուրջը¹⁶: Դա արվում էր չարքերին մոլորեցնելու, ուշա-դրությունը շեղելու նպատակով: Ծննդաբերությունն ուղեկցվում էր դժվա-րություններով հատկապես այն դեպքում, երբ մանուկը մոր արգանդում շրթ-ված էր լինում: Եթե երեխայի «ծովիլն» իր բնական դիրքից չշտկվեր, նորա-ծինը և մայրը կմահանային: Ահա թե ինչու, բանասացների վկայությամբ, երբեմն հրավիրում էին փորձառու հովիվների, որոնք ոչխարների ծինը ըն-դունելով, հմտություն էին ձեռք բերել: Սովորաբար նման դեպքերում տատ-մերը բռնում էր տղոցկանի ոտքերից և, գլխիվայր դարձնելով, շալակում այնպես, որ նրա նստատեղը հարմարվեր իր մեջքին: Նույնը անելու համար կանչում էին ամուսնուն: Այս վիճակով նա զգուշորեն, բայց կտրուկ թափա-հարում էր ծննդաբերողին: Եթե այդ միջոցը չէր օգնում, տատմերը յուղով

¹⁴ Մ. Հայկունի, Աղոթքներ Բաբելոնի բարբառով, «Էմինյան ազգագրական ժո-ղովածու», գ. 9, Մոսկվա, 1906, էջ 305:

¹⁵ Բանասաց Աղավնի Ասատրյանը պատմեց հետևյալ ավանդությունը ջրում բնակվող չարքերի մասին. «Մի անգամ տղոցկանը մերկ գնում է ջրի: Ջրի մեջ գտնը-վող չարքերը նրա վրա զգում են գայլի մորթի, և կինը գայլ է դառնում, այդպես մնում յոթ տարի: Մի անգամ իրենց գյուղի շները հետևից են ընկնում, և հարևանի շունը ժանիքներով կառչում է գայլացած կնոջ մորթուց ու ծակում: Կինը մորթուց դուրս է գալիս և գիշերով մերկ գնում ջրաղաց, թաքնվում ու իմաց տալիս ջաղացպանին իր ով լինելու մասին, խնդրում հագուստ բերել» (տե՛ս ԴԱՆ, տ. 2, էջ 123-124):

¹⁶ Տե՛ս ԴԱՆ, տ. 1, էջ 86:

տրորում էր ծննդկանի որովայնը՝ մինչև փափկելը: Այնուհետև որովայնը վերից վար շարժումով սեղմում էր, որպեսզի մանուկն իջներ ու լույս աշխարհ գար: Երկունքի ցավերն սկսվելիս հրավիրված տատմերը աղոթելուց հետո երբեմն քիկունքից գրկում էր ծննդկանին և թափահարում, որպեսզի երակները բացվեն և հեշտ ծննդաբերի: Որոշ դեպքերում էլ երկունքի մեջ գտնվող կնոջը նստեցնում էին տաք ջրով լի տաշտի մեջ և տրորում որովայնը: Երբ ծննդաբերողի ուժերը չէին բավարարում, նրան ստիպում էին փչել մեղ վզիկով կավե ջրամանի մեջ, որպեսզի ուժ գործադրեր և այդպիսով նպաստեր արագ ծննդաբերությանը:

Ուշագրավ է, որ որոշ վայրերում դժվար ծննդի դեպքում կնոջը փեշով ջուր էին խմեցնում՝ ամուսնու, քավորի, սկեսուրի, երբեմն էլ գորտին օձի բերանից ազատած մարդու փեշով¹⁷: Վերջին դեպքում գործում էր նմանողական մոգության օրենքը, այն է՝ ինչպես գորտն ազատվեց օձի բերանից, նույնպես և պտուղը պետք է ծնվեր մոր արգանդից: Սկեսուրի փեշը գորավոր էր համարվում՝ նկատի առնելով նրա սերունդ տված, փորձառու կին լինելը, ինչը կարող էր բարերար ազդեցություն ունենալ ծննդկանի վրա, իսկ ամուսնու կամ քավորի փեշի գորությունը պայմանավորվում էր նրանց առաքինի լինելով: Երկունքի պահին տղոցկանի ուշաթափվելու դեպքում կանչվում էր քավորը, որն ապտակում էր նրան՝ ծնունդը խանգարող չարքերին փախցնելու նպատակով: Այնուհետև երեք անգամ խփում էին ծննդաբերողի մեջքին, ասելով՝ «Գեղ քոչել է, մնացիր դու, դու էլ քոչիր»: Նույնը ասում էր ծննդաբերության պահին ներս եկող որևէ կին: Մեջքը ժողովրդական ընկալմամբ կապվում է սեռական ուժի, որդեծնության ունակության հետ: Այստեղից էլ՝ «մեջքդ դալար լինի» բարեմաղթանքը: Ծննդաբերողը և ծննդաբերությանը ներկա կանայք չպետք է կրեին ակնեղեն, արձակված պետք է լինեին գոտիները¹⁸: Ազգագրագետ Ա. Ստեփանյանը հարսի գոտին կապելը ամուսնական կապի մեջ մտնելու առաջին քայլն է դիտում, իսկ արձակելը՝ հարսանեկան ծիսակարգի ավարտական փուլը: Գոտին ծիսական առումով յուրօրինակ հմայակ-պահպանակ է, մոգական մի շրջանակ, որ պահպանում է կրողին ամեն տեսակի չարից ու փորձանքից¹⁹: Գոտու թուլացումը, կապերի և հանգույցների արձակումը նպատակ ուներ հեշտացնելու ծնունդը: Ծննդաբերությանը ծննդկանի մայրը չպետք է ներկա լիներ, նրա ներկայությունը իբր կավելացներ երկունքի ցավերը:

Դյուրին ծննդաբերության պարագայում ևս բավականին մեծ էր լինում տատմոր դերը: Նա հոգ էր տանում, որպեսզի երեխան միանգամից չընկներ գետնին և չվնասվեր, ծունկը կամ ձեռքը մշտապես պահում էր տղոցկանի հաստ աղիի վրա ամուր սեղմած, որպեսզի ուժ տալիս մարմնի այդ մասը շատ չվնասվեր և այլն: Ծնունդը սովորաբար կատարվում էր ծնկաչոք դրությամբ: Երեխան ընկնում էր խոտի, շոթի կամ հաճախ տաք մոխրի վրա:

Աշխարհի շատ ժողովուրդների բնորոշ է այն հավատալիքը, ըստ որի

¹⁷ Տե՛ս ԴԱՆ, տ. 11, էջ 27-30, հմմտ. Ե. Լալայան, Վայոց Ձոր, «Ազգագրական հանդես», գ. X, Թիֆլիս, 1903, էջ 137, նույնի՝ Երկեր, հ. 1, Եր., 1983, էջ 421:

¹⁸ Տե՛ս ԴԱՆ, տ. 1, էջ 101-105:

¹⁹ Տե՛ս Ա. Մտեփանյան, Հայ ժողովրդական տարազի զարդանախշերը, «Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն», հ. 22, Եր., 2007, էջ 19-20:

Ծննդաբերությունը հեշտացնելու համար պետք է գործիքները (առարկաները) մասնատել: Այդ նպատակով Ադճնիքում քանդվում էր արորը, բացվում էին դռներն ու պատուհանները, վերցվում ամանեղենի կափարիչները, ջարդվում ձվերը, երդիկից հուս ձվեր նետվում և այլն²⁰:

Ծննդաբերությունը տեղի էր ունենում գլխատանը՝ օջախ-թոնրի կամ քվեք-կրակարանի շուրջը, տնեցիների և այլոց բացակայության պայմաններում՝ չարքերից և չարսիրտ մարդկանցից հեռու պահելու նպատակով: Բացի օգնող երկու կանանցից և տատմորից, ուրիշի թույլ չէր տրվում երկունքի ժամին ներկա լինել: Ծննդաբերության պահին թոնրի մոխիրը, որին բաղեցրիք քյուլ էին անվանում, մաղում էին, փռում հատակին, որի վրա էլ փռում էին մաքուր խսիր: Բարձի տակ դնում էին ակշաթաթ, պայտ, մկրատ: Ծննդաբերության պահը որոշվում էր ծննդկանի պորտի ուռելու, վեր բարձրանալու նշանով: Նրա աջ և ձախ կողմերում կանգնում էին մեկական կին, իսկ տատմերը կանգնում էր դիմացը: Ծննդկանը երկունքի ժամանակ ծունկ էր չոքում՝ երեսը դարձնելով դեպի արևելք: Տատմերը ծնկաչոք սեղմում էր նրա հետույքը, իսկ օգնականը գրկում ծննդկանին: Երեխայի ընկերքի ընկնելը եթե ուշանում էր, զգուշության համար դրա ծայրը մի թելով կապում էին ծննդկանի ոտքի մի մատին, որպեսզի արգանդի մեջ չվերադառնար և բարդություն չառաջացներ: Երբ ընկերքն ընկնում էր, վերցնում էին խնամքով, վրան մի ասեղ խրում և թաղում մի այնպիսի մաքուր տեղ, ուր ոտք չէր կոխում: Չգուշանում էին, որ չարքերը չտիրանան դրան: Եթե ծնված երեխան առաջնեկն էր, ընկերքը թաղում էին ծնված տեղը, կամ գոնե այնպիսի տեղ, որ շան բաժին չդառնար և կինը չամլանար: Ի դեպ, եթե ընկերքի աղիքը մի քանի օղակ փաթաթված էր լինում նորածնի պարանոցին, ասում էին, թե մայրը այդքան անգամ նույն սեռի երեխա կունենա:

Երեխայի ծնվելուց հետո տատմերը գոլ ջրով լվացումներ էր անում ու ծննդկանին պառկեցնում դարձյալ մոխրին փռած ներքնակատիպ մի խսիրի վրա, ուր պիտի մնար 4-5 ժամ, որպեսզի արյունը քանվեր, ապա գոգնոցով կամ գոտիով կապում էին փորը և տեղափոխում անկողին: Երեխայի պորտը կտրել-կապելուց հետո փաթաթում և դնում էին մոր անկողնու բարձին մոտիկ:

Երեխայի պորտը կտրում էին հատուկ ծեսով: Նախ՝ նորածնի պորտը կապում և նրան դնում էին աթարի վրա, ապա դանակով կտրում էին պորտը: Մինչ այդ դանակը սրբում էին մեռոնաջրով, որպեսզի անմաքուր չհամարվեր: Պորտի արյունից տատմերը քսում էր նորածին աղջկա երեսին, որպեսզի սիրուն լինի, իսկ եթե տղա էր՝ ասում էին. «Ճուճն երեսին կարկատան ա», այսինքն՝ տգեղ էլ լինի, ոչինչ, տղա է: Մինչ պորտն ընկնելը կրակը տնից դուրս չէին տալիս: Երեխայի պորտի հետ կապվում էր ապագայում հասարակության մեջ նրա ունենալիք դիրքը, երջանկությունն ու առողջությունը: Բաղեշում նորածին տղա երեխայի պորտը կտրելիս տատմերն ասում էր. «Հորով-մորով էղնիս, դպրոցական էղնիս, օղեն ման գալող, սպիտակ-մորուք էղնիս, հարսանիքի գլուխ կանգնող էղնիս», իսկ աղջիկ երեխայի պորտը կտրելիս՝ «ձկան խաչ էլնի գլուխդ», այսինքն՝ «բարի բախտ

²⁰ Տե՛ս Ե. Կարապետյան, Մասուն, ազգագրական նյութեր, Եր., 1963, էջ 93, Վ. Պետոյան, նշվ. աշխ., էջ 273, ԴԱՆ, տ. 1, էջ 101-105:

ունենա», «խոնարհ և հունարով էղնիս»: Հավատում էին, որ նորածնի կտրված պորտից եթե թաղեին եկեղեցու կամ դպրոցի մոտ՝ կարդացող կլիներ, շուկայի մոտ՝ առևտրական, դարբնոցում՝ արհեստավոր, փողոցում՝ թափառական, տան մի անկյունում՝ ամաչկոտ, տան պատի մեջ՝ տանը նվիրված: Դրա համար էլ տղա երեխայի պորտը պահում էին դպրոցի, իսկ աղջիկ երեխայինը՝ դերձակի կամ ջուլիակի տան պատի մեջ²¹: Շատերն էլ, չորացնելով այն, պահում էին, որ մանրավաճառների տոպրակը զցեն, որպեսզի ապագայում երեխան հարուստ մարդ դառնա: Հավատում էին, որ եթե պորտ կտրող տատմերը բարի բնավորության տեր լիներ, երեխան ևս բարի կլիներ և հակառակը: Իսկ եթե պորտը կտրելու ժամանակ լաց ու կոծ լիներ, նորածինը անբախտ կլիներ: Այդ պատճառով ձախտող մարդիկ ասում էին, թե «իմալ էնիմ, իմ պորտն է հրմալ կտրուկ»:

Եթե երեխան ծնվում էր կիսախեղդ վիճակում, պորտը կտրելը մահ էր սպառնում, ուստի երեխային ողջ պահելու համար դնում էին տաք ջրի մեջ, ընկերքը թողնում տաշտից դուրս և վրան շիկացած կրակ լցնում: Ընկերքն այրվում էր, երեխան աստիճանաբար սկսում էր կենդանանալ, որից հետո նրա պորտը կտրում, լողացնում էին: Բաղեշում նորածնի կիսամեռ ծնվելու դեպքում իսկույն նրան սառը ջրի մեջ էին դնում և շփում ոտնաթաթերը, ապա, ընկերքը տաքացնելու համար, մտտեցնում էին կրակին և շփում պորտը, որ տաքությունը գնար դեպի մարմինը: Իսկ եթե առողջ ծնվեր, իսկույն շփում էին աչքերը և, ազատ շնչելու համար, փչում քթից: Այնուհետև տատմերը մկրատով 4 մատ վերև կտրում էր պորտը, իսկ դրա ներքևի հատվածը փորի վրա մետաքսե թելով կապում. մի քանի օր հետո շորի մի կտոր այրելով դնում էին պորտի արմատի վրա, որ չորացնի, և վերքը լավանա: Լողացնելուց հետո երեխայի մարմնի վրա մանրած աղ էին ցանում, շորերով փաթաթում, շինում «ղոնդախ» (բարուր): Ինչպես այլ ժողովուրդների, այնպես էլ հայերի մեջ աղը սրբություն է համարվել: Աղն ամենայն պղծության փարատիչ է, ախտահանիչ. նորածին մանկան վրա աղ ցանելու սովորության մեջ հայերը «կնունք» և հայացում էին տեսնում: Ուստի աղ ցանելու գործողությունը լոկ մարմինը կոփելու միջոց չէր, այլ պտղաբերության աստվածուհուն զոհ մատուցելու արարողություն: Աղով լվացվելով՝ «մաքրվում» էին ծննդաբերությանը մասնակցած կանայք:

Աղի հետ կապված բազմաթիվ հավատալիքներից երևում է, որ այն Հայաստանում լոկ համենունք չէր: Աղը մահ գոհաբերվող կենդանու փարատիչն էր, զոհվելուց առաջ նա պետք է աղ վայելեր: Հայկական աղապաշտությունը այլ ժողովուրդների աղապաշտությունից տարբերվում է աղը պահելու համար հատկացված հատուկ աղամաններով²²: Աղի պաշտամունքը սերտորեն կապվում է պտղաբերության հետ: Աղը, ըստ Վ. Բդոյանի, Անահիտ դիցուհուց անբաժանելի է. երկուսը միասին հովանավորում են մորն ու մանկանը: Դա արտահայտվում է նրանով, որ աղը պահվում էր Անահիտ դիցուհուն պատկերող կանացիակերպ կավե ամանների մեջ: Ամենայն հավանականությամբ հին հայերը աղը համարել են Անահիտի պարզևը, որով և պետք է բացատրել նորածնի վրա աղ ցանելու, ինչպես նաև

²¹ ԴԱՆ, տ. 2, էջ 117-123:

²² Տե՛ս Վ. Բդոյան, Հայկական աղամաններ, էջ 19:

մարդկանց և տան անմաքրությունն աղով վերացնելու սովորությունները²³:

Հայտնի է նաև աղի կիրառության մեկ այլ ձև: Այն ընտանիքում, որտեղ օտար մարդկանց այցելությունից հետո նորածինը հանկարծ սկսում էր իրեն անհանգիստ պահել, առանց որևէ պատճառի անդադար լացել, չքնել և այլն, երեխայի տատիկը կամ մայրը ձեռքի ավում պահված մի բուռ աղով խաչակնքում էր «աչքով տված» մանկանը՝ միաժամանակ մի քանի անգամ ասելով. «Թու, թու, թու, չար աչքին չար փուշ»: Այնուհետև, այդ նույն խոսքերը կրկնելով, աղը շաղ էին տալիս վառվող կրակի վրա, որից հետո իբր նորածինը հանգստանում էր:

Ծննդկան կնոջը նախ խմեցնում էին յուղ ու մեղր, հետո կերցնում տաք «ճաճոուն» (խավիժ կամ ձվածեղ), նվիկ (բանջար) էին տալիս, որ փորացավ չունենար, իսկ երեխայի բերանը դնում էին շատ քիչ մեղր, որպեսզի մարմինը կարմիր պալարներով չպատվեր, որից հետո երեխան սնվում էր մոր կաթով: Անկողին տեղավորվելուց հետո ծննդկանն իր կաթից մի քանի շիթ կթում էր երեխայի յուրաքանչյուր աչքի մեջ, որպեսզի «բժուկ» (աչքացավ) չկաչեր: Խստությանը հետևում էին, որ ծննդկանը պառկած տեղից 7 օր չելնի և չնստի, որպեսզի մեջքի ցավ չստանա: Միայն երեկոյան կարող էր դուրս գալ երկու կնոջ ուղեկցությամբ՝ ձեռքն ակիչ բռնած:

Երկու օր հետո ազգական և հարևան կանայք գալիս էին ծննդկանի «բարձին», բերում էին գաթա, եփած հավ, հալվա, մեղր, շաքար, երեխայի համար՝ հագուստ: Սովորաբար ծննդաբերած կնոջ ուտեստն էր կազմում կաթնովը, խավիժը, ձվածեղը, ձեթով կամ յուղով տապակած ավելուկը, նվիկը և այլն, որոնք ունեն առողջության վերականգնիչ հատկություններ: Առաջին 40 օրը մանկան վացած շորերը արևի տակ չէին չորացնում, այլ տան ներսում, որպեսզի ծնվածը սանջու (փորացավ, խիթ) չունենա: 40 օր, ըստ ժողովրդական պատկերացումների, չարքերը մշտապես պտտվում էին ծննդկանի գլխավերևում:

Մասունում և հատկապես քրոպիսառն բնակեցված շրջաններում հայ ընտանիքի ամեն մի անդամի ծնունդը դառնում էր ոչ միայն տվյալ ընտանիքի, ազգատոհմի, այլև հայ համայնքի ուշադրության առարկան: Համայնքը ողջունում էր իր նոր անդամի աշխարհ գալը և նրա ու մոր խնամքն ու հոգատարությունն իր վրա էր վերցնում մինչև քառասունքը լրանալը, վտանգավոր շրջանի անցումը:

Կարմիր գատկին ծնված երեխաները, ըստ հավատալիքների, **փեջրար** (գուշակ) էին դառնալու: Այդ կապակցությամբ գառ էին մատաղ անում, ապա գառան **փեջը** (թիկնոսկրը) վերցնում, նրա լայն մասի կենտրոնում ծակ անում: Մայրն այդ ծակից անցկացնում էր պտուկը և այդ կերպ յոթ օր շարունակ կերակրում երեխային: Ապա թիկնոսկրը տանում, արտում թաղում էին այնպես, որ ցորենի ծիլեր անցնեին դրա անցքից և աճեին: Խնամքով հսկում էին այդ ցողուններն ու հասկերը և դրանց հատիկներից ստացված ալյուրը խյուս էին սարքում, կերակրում նորածինին՝ որպես կաթից հետո առաջին սնունդ: Այդ երեխան մեծանալով, փեջին նայելով՝ «փեջրար» էր դառնում²⁴:

²³ Տե՛ս Վ. Բրդյան, Հայ ազգագրություն (համառոտ ուրվագիծ), Եր., 1974, էջ 199:

²⁴ Տե՛ս Վ. Պետոյան, նշվ. աշխ., էջ 274:

Ծննդյան հաջորդ օրը դարձյալ գալիս էր տատմերը՝ մանկանը լողացնելու: Նորածնին աղելուց հետո հաջորդ օրը նորածնին լողացնելիս տաշտի ջրի մեջ դնում էին ակշաթաթ՝ նրան չարքերից պաշտպանելու համար: Լողացնելիս տատմերը երեք անգամ Հիսուս Քրիստոս պահապան հրեշտակ էր ասում: Լողացնում էին տաք ջրով, կավե, պղնձե կամ փայտե տաշտակի մեջ: Մինչև քառասունը լրանալը լողացնում էին առանց օճառի՝ գլխին քսելով ձվի դեղնուց, որպեսզի «խոշորուկ» (դիաթեզ) հիվանդությունից զերծ մնա: Ընդ որում, ջանադիր կերպով տրորում էին մեջքն ու գլուխը, երկու ոտքը մի ձեռքով բռնած՝ գլխիվայր կախում ու թափահարում, ապա երկու ձեռքով բռնելով գլուխը, վեր էին բարձրացնում ասելով. «Օրն այսքան մեծանա»: Այնուհետև տատմերը բարուր (դունդախ, փաչուչ) էր անում մանկանը, բարուրի վրա խաչակնքում երեք անգամ և մաղթանք անում. «Ուրախ դունդախ լինի, հորով-մորով լինի»: Դրանից հետո տատմերը գրկում էր բարուրած մանկանը, վրան երկու հաց դնում, մյուս ձեռքն առնում թոնրի շամփուրը՝ ծայրին սոխ խփած: Շամփուրով տան շեմքն ու պատերը խաչելով դուրս էր գալիս տնից, բարձրանում տանիքը և, դեպի աղոթարան՝ արևելք դառնալով, աղոթում: Հետո իջնում էր, խաչաձև գծեր քաշում գետնին, խաչակնքում ու վերադառնում տուն՝ երեխային դնելով մոր կողքը: Ապա ներս հրավիրելով հորը, մանկանը տալիս էր նրան, ասելով. «Առ, քեզ փեշքեշ, աչքդ լույս էղնի»: Իսկ հայրը նրան «աչքալուսանքի» փող էր տալիս: Ծնընդաբերությունից հետո հորը առաջին անգամ թույլ էր տրվում մտնել երեխայի մոտ, երբ շեմքից դուրս տատմերը բարուրը տալիս էր նրա ձեռքը, ապա նորից ետ վերցնում, որից հետո հայրը կարող էր ներս մտնել՝ նրա ետևից բարուրը ձեռքին տատմերը: Այդպես էին վարվում, որպեսզի հոր քառասունը «չթավվեր» նորածնի վրա և բարուրը քառսնքակոխ չլիներ: Այնուհետև տատմերը բարուրը դնում էր ծննդկանի աջ կողմում, և եթե նորածինը տղա էր լինում, մորը խորհուրդ էին տալիս յոթ անգամ հաշվել տանիքի գերանները, յոթ արու զավակ ունենալու ակնկալիքով:

Տատմերը մանկանը լողացնում էր մինչև կնունքը: Ամեն անգամ լողացնելիս, խոսքը մորն ուղղելով, ասում էր. «Բախտավոր քառսունք էղնիք»: Լողացնելու միջոցին տատմերը նորածնի մարմնի բոլոր մասերը մեկ առ մեկ ձգում էր և շփում՝ կանոնավոր ձև տալու համար, ապա նորածնի վիզը կարճ և ծուռ չլինելու համար գլուխը ձեռքերով բռնած երեք անգամ բարձրացնում և իջեցնում էր՝ ասելով. «Թեթվաջրիկ, երկեն վզիկ»: Այնուհետև երեխային գրկելով դուրս էր հանում ու, դառնալով դեպի աղոթարան, խաչակնքում, ապա վերադառնում ծննդկանի մոտ ու երեք անգամ հարցնում. «Ես ի՞նչ թեթև, թե՞ դու»: «Ես ինչ թեթև», - պատասխանում էր ծննդկանը:

Ըստ որում, մորն ու մանկանը չարքերից հեռու պահելու նպատակով տաշտի մեջ ակիչ էր դրվում, և նորածնի լողացած ջրից տատմերը մի բուռ ջուր էր շաղ տալիս մոր ու մանկան վրա²⁵:

Նորածնի ծնողները ծննդյան օրվանից սկսած 40 օր կտուր չէին բարձրանում, իսկ անհրաժեշտության պարագայում՝ նախ պետք է նորածնին դուրս հանեին տնից, հակառակ դեպքում երեխային լողացնում էին հոր ոտքերի մոտ:

²⁵ ԳԱՆ, տ. 1, էջ 105-106, տ. 2, էջ 113-115:

Ծննդյան հաջորդ օրը աղից հանելուց հետո առաջին անգամ մայրը սկսում էր կերակրել մանկանը: Նախապես ծննդկանը պարտավոր էր որոշ չափով կթել-թափել կրծքերի կաթը՝ երեխայի համար մարսողական լինելու նպատակով: Կրծքի կաթը գետին թափելու իրավունք չունեին: Կթում էին բաժակի մեջ, որը խառնում էին ջրով և լցնում էին պատի մեջ կամ քարի տակ, այնպիսի տեղ, որ մարդկային ոտք չկպչեր: Այդ գգուշավորությունը բխում էր ծննդկանի կաթը չցամաքելու պատկերացումից, քանի որ, ըստ աղճնիքահայերի, կաթը շուտ էր աչք բռնում: Այդ նույն նպատակով Սասունում ծննդկանը կրծքի կաթը կթում էր թոնրի կամ թվեքի կրակի վրա, հոսող ջրի կամ աղբյուրի մեջ, մաքուր հողում, ուր ոտք չէր կոխել: Կրակը, ջուրը, հողը արգասավորման, առատության խորհրդանիշեր էին: Մեծապես հոգ էր տարվում, որ մայրը լավ սնվեր, ուժերը շուտ վերականգնվեին և կազդուրվեր, ինչպես նաև երեխային մայրական կաթով առատ կերակրեր:

Սովորույթի համաձայն՝ շատ վայրերում նորածնին առաջին երեք օրը կուրծք չէին տալիս, որ խելացի լիներ: Առաջին անգամ կուրծք տալիս նախ մի արծաթե իր կամ դրամ էին դնում երեխայի շրթունքների վրա, որպեսզի «արծաթով բացվեր բերանը», այսինքն՝ հարուստ մարդ դառնար: Սկզբում աջ կուրծքն էին տալիս, հետո՝ ձախը, որպեսզի ողջ մնար: Բաղեշի շրջակա գյուղերում կաթն առատացնելու համար ցորեն, սիսեռ էին խաշում և հետը չամիչ խառնելով՝ գնում էին «սուրբ» աղբյուրները, որտեղ մոմ էին վառում, ջուր խմում, հատիկ ուտում և, առանց ետ նայելու, վերադառնում²⁶:

Աղջիկ երեխայի մոր կրծքի կաթը գործածում էին աչքացավի, ականջացավի և վերքերի լվացման համար: Երեխային կրծքի կաթով կերակրում էին 1-3 տարի, կամ մինչև երեխամոր վերստին հղիանալը: Մանկանը կրծքից կտրելու համար պղպեղ կամ մուր էին քսում մոր պտուկներին, կամ էլ կատվի պոչ էին դնում կրծքին՝ վախեցնելու համար: Եթե երեխան մահանար, մայրը ձեռները դնում էր պտուկների վրա և երեք անգամ ասում. «Քո տեր մեռավ՝ դու լե մեռի»: Ապա կրծքերը դնում էին կփի վրա և սանրով սանրում, որ ցամաքեն:

Այսպիսով, դիտարկելով մանկածնությանն առնչվող արարողակարգը պատմական Աղճնիք նահանգում, ակնհայտ է դառնում, որ դրանք ուղեկցվել են ինչպես բազմազան հավատալիքներով, այնպես էլ դարեր շարունակ սերնդեսերունդ փոխանցված հմտությունների և գործնական գիտելիքների առատ կիրառությամբ: Լայն առումով դրանք միտված էին առողջ սերունդ ունենալուն:

Р. А. НААПЕТЯН — Ритуалы, связанные с деторождением, принятые в Ахдзнике. — Автор описывает принятые в области Ахдзник исторической Армении в конце XIX-начале XX вв. ритуалы, связанные с деторождением, обусловленные как народным бытовым опытом и традициями, так и религиозной обрядовостью, служившие в совокупности единой цели - благополучным родам и сохранению здоровья роженицы и новорожденного.

²⁶ Տե՛ս նույն տեղը: